

ارزیابی توزیع سرمایه اجتماعی در محلات شهری

مطالعه موردی: شهر زنجان

دکتر جمشید عینالی*

احمد رومیانی**

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۰۸/۱۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۰۴/۳۱

چکیده

یکی از مفاهیم مطرح در حوزه مطالعات اجتماعی موضوع سرمایه اجتماعی است که در دهه‌های اخیر به عنوان یکی از مهمترین شاخصه‌های رشد و توسعه در هر اجتماعی مطرح است. چرا که وجود مولفه‌های سرمایه اجتماعی از قبیل مشارکت، آگاهی، انسجام، اعتماد، شبکه اجتماعی، نه تنها در یک جامعه توسعه را بدنبال خواهد داشت بلکه وجود این مولفه‌ها خود عین توسعه است. هدف از این پژوهش ارزیابی توزیع سرمایه اجتماعی در محلات شهری، شهر زنجان می‌باشد. نوع تحقیق کاربردی، روش مورد استفاده توصیفی-تحلیلی می‌باشد و برای گردآوری داده‌ها از روش کتابخانه‌ای و میدانی (پرسشنامه، مشاهده و مصاحبه) استفاده شده است و به‌دنبال پاسخگویی به این سوالات می‌باشد

- ۱- آیا توزیع سرمایه اجتماعی در بین مناطق چهارگانه شهر زنجان دارای تفاوت معناداری است؟
- ۲- کدام یک از مناطق چهارگانه شهر زنجان وضعیت بهتری به لحاظ دارا بودن سرمایه اجتماعی دارد؟

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از آمارهای توصیفی و استنباطی (آزمون‌های t ، فریدمن و ماتریس همبستگی)، و مدل ویکور استفاده شده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که بین شاخص مورد نظر رابطه مثبت و معناداری وجود داشته به جز شاخص اعتماد اجتماعی که معنادار بودن آن در حد ضعیف ارزیابی شده است و از طرف دیگر، نتیجه حاصله از تحلیل مدل ویکور نشان می‌دهد که منطقه ۱ و ۲ شهر زنجان رتبه نخست و دوم را به خود اختصاص داده اند.

کلمات کلیدی: اولویت‌بندی، سرمایه اجتماعی، توسعه شهری، زنجان

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

* استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه زنجان

** دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه زنجان، aromyani@gmail.com

۱- مقدمه

شهرها به‌عنوان متراکم‌ترین و بزرگ‌ترین سکونتگاه‌های انسانی در برگیرنده طیف وسیعی از فعالیت‌های بشری است که بعد از دوره انقلاب صنعتی به طور بی‌سابقه‌ای در معرض تغییرات گسترده در محیط فیزیکی و به تبع آن در ساختار اجتماعی قرار گرفته است (Beumer, 2010:1-2). نتیجه این تغییرات همان‌طور که مطالعات جامعه‌شناسانی از قبیل فردیناند تونیس و گئورگ زیمل^۱ نشان می‌دهد بر روی ساختارهای اجتماعی به‌خصوص در مورد کاهش مشارکت، انسجام و همبستگی اجتماعی به‌طور واضح دیده می‌شود. به عقیده تونیس اعتماد، انسجام و همکاری موجود در بین افراد و گروه‌های همسایگی و دوستان در جوامع سنتی به تدریج در فرآیند پیچیده شدن و در طولانی مدت به تدریج تضعیف می‌شود (Giddens, 2009:8). علاوه بر این، گسترش شبکه‌های مجازی اجتماعی به "فرسایش بیشتر روابط اجتماعی" بدلیل کاهش مجاورت مکانی و روابط خویشاوندی و ... منجر می‌شود که این امر به افزایش چالش‌های اجتماعی در جوامع شهری می‌انجامد (COE, 2008; Forrest & Kearns, 2001:2128).

بنابراین، برای غلبه بر چالش‌های فوق‌الذکر در سکونتگاه‌های شهری، تاکید بر سرمایه اجتماعی در کنار سایر انواع سرمایه‌های موجود از قبیل سرمایه‌های طبیعی، فیزیکی، انسانی و مالی ضرورت می‌یابد (DFID, 1999; Sakata, 2002). در این فرآیند سرمایه اجتماعی به‌عنوان عامل تقویت‌کننده روابط جمعی، شبکه‌ها و انسجام بخش «میان انسان‌ها»، «انسان‌ها و سازمان‌ها» و «سازمان‌ها با یکدیگر» به نهادینه شدن اقدام گروهی می‌انجامد (محمسنی‌تبریزی و آقامحسنی، ۱۳۸۹) و از طریق ارتقای ظرفیت‌های محلی و خرد جمعی به حل مسائل و توسعه نهادی و همکاری عمومی و متقابل منجر شده (Padovani and Guentner, 2007:12) و به ارتقای اثر بخشی و کاهش هزینه‌های تعاملات از طریق افزایش منافع فردی و کار گروهی در رفع دلایل اساسی و ریشه‌ای موانع توسعه کمک می‌کند (Rydin and Holman, 2004).

به‌عبارت دیگر، زمانی که از موانع توسعه جوامع سخن به‌میان می‌آید، اغلب کمبود سرمایه فیزیکی را به‌عنوان اصلی‌ترین چالش به‌شمار می‌آورند. این در حالی است که نیاز به سرمایه اجتماعی در شرایط «رکود و تورمی» که نیاز به «اعتمادسازی» است، بیش از هر سرمایه دیگری احساس می‌شود و می‌تواند بسیاری از معماهای لاینحل اجتماعی را از سر راه حرکات توسعه‌ای جامعه بردارد (صیدایی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۹۰). با توجه به تاکید محققان بر روی سرمایه اجتماعی در نهادینه شده مدیریت و توسعه شهری، مسئله اصلی وجود ابهامات زیاد در تعریف آن است که یکی از مهمترین آنها کاربرد مفهوم سرمایه اجتماعی و انسانی به‌جای یکدیگر است. سازمان توسعه و همکاری‌های اروپا تفاوت آشکاری بین این دو قائل شده است. به

¹ Ferdinand Tönnies and Georg Simmel

طوری که سرمایه انسانی شامل افراد و مطالعه روابط موجود بین آنها است در حالی که ترتیبات نهادی، سیاسی و حقوقی و نهادهایی که فعالیت انسان را تسهیل می‌کنند در زمره سرمایه اجتماعی بیان شده است (OECD, 2001). از این رو، سرمایه اجتماعی، به‌عنوان آخرین راه علاج برای درک مسائل اجتماعی و اقتصادی جوامع می‌تواند برای جبران کمبود سایر انواع سرمایه‌ها بکار گرفته شود (Sakurai, 2006:32; Yokoyama, 2006:13).

از این رو پژوهش حاضر سعی دارد تا با بررسی مفاهیم سرمایه اجتماعی و اهمیت آن، رابطه آن را با توسعه و مدیریت شهری و با استفاده از داده‌های میدانی مورد تحلیل قرار داده و به سوال زیر پاسخ دهد.

- آیا توزیع سرمایه اجتماعی در بین مناطق چهارگانه شهر زنجان دارای تفاوت معناداری است؟

- کدام یک از مناطق چهارگانه شهر زنجان وضعیت بهتری به لحاظ دارا بودن سرمایه اجتماعی دارد؟

۲- سرمایه اجتماعی: مفاهیم و تعاریف

سرمایه اجتماعی یکی از جدیدترین مفهوم‌های پرآوازی‌های علوم اجتماعی به‌عنوان پلی میان جامعه‌شناسی، اقتصاد، برنامه‌ریزی و سیاست زمینه‌ساز مطالعات بین رشته‌ای متعددی شده است و مضمون مرکزی آن اهمیت تعاملات انسانی و ارتباطات اجتماعی ساکنین است (زنگنه و همکاران، ۱۳۹۰؛ Sztreter, 2000: 56-78). اصطلاح سرمایه اجتماعی نخستین بار در اثر کلاسیک جین جاکوب «مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکایی» (۱۹۶۱) به‌کار رفته است. از دیدگاه وی شبکه‌های اجتماعی فشرده در محدوده‌های حومه قدیمی و مختلط شهری، صورتی از سرمایه اجتماعی را تشکیل می‌دهند (سلمانی و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۲). در دهه ۱۹۷۰ افرادی مانند گلان کوکله از منظر اقتصادی و ایوان لایت از دیدگاه جامعه‌شناسی از این مفهوم برای تشریح چالش‌های اقتصادی- اجتماعی توسعه شهری بهره گرفته‌اند (Arbab, 2011:14). در دهه ۱۹۸۰، این اصطلاح توسط جیمز کلن در جامعه‌شناسی (Coleman, 2002)، رابرت پوتنام در علوم سیاسی (Putnam, 2000)، اقتصاد سیاسی (فوکویاما، ۱۹۹۵: ۱۰) و سایر حوزه‌های علمی به‌طور وسیعی مورد توجه قرار گرفت. فوکویاما، سرمایه اجتماعی را به‌عنوان توانایی افراد برای کار یا یکدیگر به منظور دستیابی به اهداف مشترک در گروه و سازمان تعریف می‌کند و از آن به‌عنوان یک ابزار برنامه‌ریزی برای ایجاد مشارکت مؤثر شهروندان در مراحل مختلف توسعه پروژه‌ها یاد می‌کند (Fukuyama, 1995:10 به نقل از Arbab, 2011:16). علاوه بر این، بوردیو (۱۹۸۶) سرمایه اجتماعی را از دو بعد دسترسی به منابع از طریق ارتباط و عضویت در گروه‌ها و نیز کیفیت و کمیت منابع قابل دسترس بررسی کرد (Arbab, 2011:22).

از طرفی دیگر کولمن (2002:11)، سرمایه اجتماعی مانند سایر اشکال سرمایه، مولد دانسته معتقد است که با تسهیل اقدامات عاملان و زمینه‌سازی برای همکاری در داخل ساختارها دستیابی به اهداف خاص را ممکن می‌سازد. بدین ترتیب از دیدگاه بورديو و کولمن، سرمایه اجتماعی به عنوان یک کالای عمومی و دارایی جمعی مطرح است که در دوره زمانی بلندمدت انباشته می‌شود (Khanh, 2011:11). از دیدگاه پوتنام (1993:167) سرمایه اجتماعی از طریق ایجاد سازمان‌های اجتماعی بر پایه اعتماد، هنجارها و روابط شبکه‌ای شکل می‌گیرد که کارایی را از طریق تسهیل هماهنگی در اقدامات بهبود می‌بخشد و ظرفیت‌های افراد گروه‌ها را بر دستیابی به اهداف نهایی تسهیل می‌کند، بلعکس فقدان آن منجر به بروز محدودیت‌هایی در فرآیند توسعه در سطوح مختلف می‌شود.

با توجه به اهمیت سرمایه اجتماعی در فرآیند توسعه، تلاش برای نیل به توسعه با تقویت سرمایه‌های فیزیکی (منابع مالی و زیرساخت‌ها)، انسانی (آموزش و انتقال تکنولوژی) و ایجاد یا تقویت سرمایه اجتماعی (توسعه نهادی/ سازمانی و اعتماد/ شبکه‌ها/ هنجارهای بین مردم) امکان‌پذیر می‌باشد (APO, 2006:Foreword). به عبارت دیگر، سرمایه اجتماعی مکمل سرمایه‌های طبیعی و انسانی در فرآیند توسعه بوده و از فرآیند توسعه نیز تاثیر می‌پذیرد. به طوری که توسعه اقتصادی- اجتماعی یک منطقه/ کشور به ارتقای سطح سرمایه اجتماعی آن منجر خواهد شد (Iyer et al., 2005) به نقل از زنگنه و همکاران، (۱۳۸۹). در این بین سرمایه اجتماعی با تاکید بر شبکه‌ای شدن، تقویت اعتماد و روابط اجتماعی و ایجاد تغییر در نگرش مردم و گروه‌ها در داخل جامعه نقش زیادی در توسعه برعهده می‌گیرد (Gülümser et al., 2010:4). به عنوان مثال، در هند سرمایه اجتماعی محلی به عنوان یک منبع مهم توسعه برای اجرای گروه‌های خودیار^۱ در تبیین مسائل و مشکلات شهری مورد توجه قرار گرفته است (Thamizoli and Prabhakar, 2006:193).

از دیدگاه برهام و رهام، سرمایه اجتماعی شبکه‌ای از روابط مشترک و همکاری متقابل در بین شهروندان است که توانایی آنها را برای حل مسائل اجتماعی تقویت می‌کند (Berham and Raham, 1997:999) و به عنوان مجموعه‌ای از منابع و شبکه‌های سرمایه‌گذاری به انسجام اجتماعی، اعتماد و تمایل به همکاری در فعالیت‌های اجتماعی کمک می‌کند (Lynch and Kaplan, 1996:298). مطالعه ویلسون بیانگر تاثیر سرمایه اجتماعی در قالب سطح اعتماد بین افراد، مشارکت مدنی و توانایی بین سازمانی در جامعه محلی است که با ابعاد روانشناختی، مذهبی و اقتصادی حاکم بر آن در ارتباط می‌باشد و به عنوان عاملی تعیین کننده در نحوه مدیریت شهری مطرح است (Wilson:1997:745). به طوری که زمینه را برای دسترسی به اهداف مدیریت شهری با تاکید بر روی مشارکت، اعتماد و شبکه‌های محلی و تقویت

¹ self-help groups (SHG)

برنامه‌ریزی از پائین به بالا و افزایش کنترل محلی بر عملکرد مدیران شهری مهیا می‌سازد (Murphy, 2007:299) و با بسیج محلی منابع و پشتیبانی از مشارکت عمومی به کاهش اختلاف سلیقه‌ها شهروندان، دولت، سازمان‌های مردم‌نهاد و بخش خصوصی می‌انجامد (Osolen and Lister, 2004:1) و به فرآیند ایجاد و تقویت ظرفیت‌های در راستای نیل به اهداف توسعه شهری کمک می‌کند (Häkli and Minca, 2009).

امروزه سرمایه اجتماعی نقش بسیار مهم‌تری از سرمایه‌های فیزیکی و انسانی در سازمان‌ها و جوامع ایفا می‌کند و شبکه‌های روابط جمعی و گروهی، انسجام میان افراد، و بین افراد و سازمانها را برای افزایش اثر بخشی فعالیت‌های توسعه‌ای را در بر می‌گیرد (خمر و همکاران، ۱۳۹۰) و در نقش یک خرد جمعی و مسئولیت مدنی ظاهر شده و جامعه را به چیزی بیشتر از مجموعه افراد تبدیل می‌کند (Gootaert, 1998:5). بنابراین، سرمایه اجتماعی، که روابط خرد در درون یک شهر را توصیف می‌کند، ممکن است بر روی ظرفیت مدنی، و یا روابط کلان بین بخش‌های مدیریتی، اجرایی و مردم تاثیر گذاشته و ساختار قدرت، بهره‌وری و مشارکت و تنوع روابط را تحلیل کند (Ognibene, 2010:3). سرمایه اجتماعی در سطوح مختلف عملکردی (سطح خرد، میانی و کلان) مد نظر است و می‌تواند با ایجاد تغییرات ساختاری و شناختی، به عنوان یک کالای عمومی، رابطه متقابلی با توسعه داشته باشد (ساروخانی، ۱۳۸۷ و Basile and Cecchi, 2007:2). بنابراین، سرمایه اجتماعی "توانایی تشکیل و حفظ روابط به منظور تسهیل دستیابی به اهداف" از طریق توسعه ارتباطات و همکاری به‌عنوان نقطه مرکزی سرمایه‌گذاری در توسعه محلی می‌باشد (Hazelton et al., 2007:92). به‌عبارت دیگر، ایده سرمایه اجتماعی می‌تواند به عنوان "محصول سرمایه‌گذاری عمدی در روابط با دیگران و کاربرد آن در دسترسی متفاوت به منابع نهفته باشد ... و می‌تواند منافع فردی و گروهی را مد نظر قرار داده و عملکرد تعریف شده سیاسی و اجتماعی را تسهیل کند (Brunie, 2009,3.1.1). مطابق شکل (۱) سرمایه اجتماعی به‌عنوان یک کالای عمومی، رابطه متقابلی با توسعه در سطوح مختلف دارد.

شکل ۱: اشکال و قلمرو سرمایه اجتماعی (Basile and Cecchi, 2007:4)

بنابراین می‌توان مفاهیم سرمایه اجتماعی را در چند دسته به شرح زیر طبقه‌بندی کرد (Yokoyama and Ishida, 2006; Basile and Cecchi, 2007:2):

اشکال ساختاری بیانگر روابط بین انسان با یکدیگر و با سازمان‌ها (از قبیل نقش‌ها، شبکه‌های اجتماعی، انجمن‌ها، نهادها، قوانین و رویه‌ها) و شکل شناختی با تمرکز بر روی جنبه روان‌شناختی افراد (در قالب هنجارها، ارزش‌های مشترک، انسجام، روابط متقابل، اعتماد، نگرش‌ها و عقاید) است (Krishna and Uphoff, 1999; Uphoff, 2000). در کل منظور از سرمایه اجتماعی تکمیل بودن ابعاد دوگانه بالا است.

دارا بودن سطوح کلان (ملی)، میانی (منطقه‌ای و محلی) و خرد (خانواده و افراد) که بر اساس نظام برنامه‌ریزی و ساختار اقتصادی دسته‌بندی می‌شود؛ و دارا بودن عملکردهایی در داخل یک گروه، جامعه، یا بین جوامع و سازمان‌های متعدد از قبیل انسجام، تعامل، ایجاد ارتباط و پیوند.

جدول ۱- خصیصه‌های کلیدی و شاخص‌های مهم در مطالعه سرمایه اجتماعی

محقق	خصیصه‌های کلیدی رویکرد	شاخص‌های مهم
Putnam (1993:167)	- سرمایه اجتماعی از طریق ایجاد سازمان‌های اجتماعی بر پایه اعتماد، هنجارها و روابط شبکه‌ای شکل می‌گیرد و منجر به بهبود کارایی از طریق تسهیل هماهنگی در اقدامات و ارتقای ظرفیت‌های محلی می‌شود.	- اعتماد، هنجارها، شبکه‌های اجتماعی و نگرش
Grootaert (1998:15)	- سرمایه اجتماعی به‌عنوان تسهیل‌گر توسعه و مدیریت در سطوح متعدد مطرح است و فقدان آن را حلقه مفقوده توسعه می‌داند.	- همکاری و مشارکت افقی، عضویت در انجمن‌های محلی، همگرایی اجتماعی و نگرش‌ها، مدیریت محلی
UMP (2001:4)	- سرمایه اجتماعی به‌عنوان اقدامی برای حل مسائل شهری و بهبود در مدیریت شهری به عنوان پلتفرمی برای دولت محلی در مناطق شهری	- شبکه‌های مدنی، گروه‌های همسایگی، اتحادیه‌های عمومی و خصوصی، همکاری و نگرش جمعی
al., Vanneman et 2006	- تفاوت بین ارتباط رسمی نهادی شده و شبکه غیر رسمی و تمایز بین پیوند هدفمند بین مردم با نهادها و موسسات و احساس ذهنی آنها درباره این پیوندها	- شبکه‌های اجتماعی، عضویت‌های گروهی، اعتماد در نهادها و اعتماد اجتماعی
Stone, 2001	- اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی بر اساس دو بعد اصلی: - الف) ساختار روابط شبکه‌ای؛ و - ب) کیفیت روابط هنجاری	- اندازه و ظرفیت شبکه، شبکه‌های باز و بسته، تراکم و روابط شبکه‌ای، اعتماد و روابط متقابل
Spellerberg, 2001	- سرمایه اجتماعی به‌عنوان رابطه بین عاملان - اندازه‌گیری وجود رابطه اجتماعی و کیفیت آن	- رفتارها، نگرش و ارزش‌ها، گروه‌های جمعیتی
Ognibene (2010:15-16)	- سرمایه اجتماعی، به‌عنوان تحلیلگر روابط خرد در شهر می‌تواند ظرفیت مدنی و روابط کلان بین بخش‌های مدیریتی را کنترل کند.	- اعتماد اجتماعی، همکاری مشارکتی، عضویت مذهبی و تعلق سیاسی و تنوع نگرشی
Kenedy Group, 2011 (Harvard University)	- سرمایه اجتماعی به‌عنوان روابط دو جانبه، تعاملات و شبکه‌های موجود در میان گروه‌های انسانی - سطح اعتماد موجود در میان گروه خاصی، به‌عنوان پیامد تعهدات و هنجارهایی پیوسته با ساختار اجتماعی.	- اعتماد اجتماعی، مشارکت، رهبری مدنی، پیوندهای اجتماعی غیررسمی، تنوع روابط و شبکه‌ها

۳- روش‌شناسی

پژوهش حاضر از لحاظ روش تحقیق، توصیفی- تحلیلی مبتنی بر مطالعات میدانی و تکمیل پرسشنامه و به لحاظ ماهیت، نوع تحقیقات کاربردی است. به‌طوری که به‌منظور ارزیابی میزان سرمایه اجتماعی در بین مناطق چهارگانه شهر زنجان با عنایت به تعاریف و مفاهیم مندرج در مبانی نظری، اقدام به تهیه و تدوین پرسشنامه بر اساس گویه‌های جدول (۲) مطابق با طیف لیکرت گردید. به‌منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها، از روشهای آماری مبتنی آزمون‌های t تک نمونه‌ای، فریدمن و همبستگی استفاده شده است. جامع آماری این تحقیق ۴۵۴۶۶۱ نفر در نظر گرفته شده است که از طریق فرمول اصلاح شده کوکران^۱ ۱۶۱ پرسشنامه به‌صورت تصادفی بین مردم در چهار منطقه توزیع گردید و برای هر منطقه شهری ۴۰ پرسشنامه در نظر گرفته شده تا اصل شانس برابری برای هر کدام از مناطق رعایت شود.

شهر زنجان به‌عنوان منطقه مورد مطالعه این تحقیق در شمال‌غرب کشور واقع شده است. این شهر دارای چهار منطقه شهرداری بوده و مرکز سیاسی- اداری استان زنجان می‌باشد.

جدول ۲: شاخص و متغیرهای بکار گرفته شده در این تحقیق

متغیر وابسته	شاخص‌ها	متغیرها
سرمایه اجتماعی	اعتماد اجتماعی	اعتماد به هم محلی‌ها و همسایگان، اعتماد به مدیران شهری و نهادهای دولتی، اعتماد به موسسات مالی و صندوق‌های قرض الحسنه محلی، اعتماد به متصدیان خدمات شهری (شهرداری و...)، اعتماد شما به "شورای اسلامی" و عملکرد آن در حل مسائل محله، اعتماد به مشاغل خدماتی بخش خصوصی (بنگاه‌های مسکن، مغازه‌داران و غیره)، اعتماد به نهادهای اجتماعی محلی (بسپج، هیات امنای مسجد و...)، اعتماد به نیروی انتظامی و مأموران در تأمین امنیت محله، اعتماد به نهادهای خیریه غیر دولتی در خدمات رسانی به مردم، اعتماد به افراد فامیل
	مشارکت اجتماعی	مشارکت در امور خیریه در شهر و محله خود، ارتباط با شورای اسلامی و شورای محل، مشارکت و همکاری هم محلی‌های در تأمین هزینه خدمات شهری، مشارکت در نگهداری از تاسیسات عمومی شهری، مشارکت در زمینه فکری و مشورتی در بهبود محل زندگی و محله، همکاری نهادهای محلی و شهری در حل مشکلات محله، همکاری در پاکیزه نگه داشتن محل زیست با مأموران شهرداری، همکاری در راه اندازی مراسمات اجتماعی و مذهبی در محله، مسئولیت‌پذیری همسایگان در موارد بروز مشکلات، مشورت در صورت نیاز با همسایگان خود، مشورت با افراد فامیل و بستگان
	انسجام اجتماعی	درگیری و نزاع بین ساکن محله، انحراف اجتماعی و ناهنجاری‌ها در محله زندگی، گرد-آورد همایی و جلسات برای حل مسائل و مشکلات موجود در محله، همکاری و شرکت در مراسم شادی و عزادری در محله، ارزش‌های مشترک بین شهروندان (مثل ساده‌زیستی، حسن همکاری، همدلی)، میزان همکاری مردم برای مساعد به افراد حادثه دیده، روابط صمیمانه و دوستانه با همسایگان و هم محلی‌ها، وظایف اجتماعی مانند (مساعد به دیگران در مواقع نیاز و رعایت حال همسایگان)، توجه به بهبود و ارتقای همسایگان و دوستان، همکاری و ارتباط با خانوادگی خود، شرکت در مهمانی‌ها و رفت و آمدهای خانوادگی، خصوصیتی مانند گذشت، صداقت، امانت‌داری و کمک به دیگران و همسایگان
	شبکه‌ها و نهادهای محلی	نقش ارتباط شوراهای شهر با هم‌شهری‌ها، ارتباط شورا با شهروندان و نهادهای مرتبط، همکاری شورا اسلامی با شهروندان، توانایی نهادهای محلی شهری در ارائه خدمات، توانایی نهادهای شهری به تجهیزات مناسب و منابع مالی،

منبع: یافته‌های تحقیق با استفاده از منابع در دسترس: ۱۳۹۲

¹ $n = n' / [2 + (n' / N)]$

۴- یافته‌های تحقیق

یافته‌های تحقیق حاضر به دو صورت توصیفی و تحلیلی به شرح زیر تدوین شده است.

الف- یافته‌های توصیفی

از بین مشخصات ۱۶۱ پاسخ دهنده به پرسشنامه مذکور، سن با کد (۲۱ تا ۳۰ سال) ۵۹/۲ درصد و تعداد ۷۱ نفر، میزان تحصیلات با کد (۵ فوق دیپلم و بالاتر) ۵۵/۸ درصد و ۶۷ نفر، مردان ۸۱/۷ درصد از پاسخ دهندگان (۹۸ نفر) را شامل می‌شدند. همچنین ۶۷/۵ درصد از پاسخ دهندگان (۸۱ نفر) مجرد بوده‌اند. و ضمناً ۶۰ درصد از شغل اصلی پاسخ دهندگان به کد ۵ (آزاد) که شامل ۷۲ نفر است، اختصاص دارد. ۶۴/۲ درصد از (۷۷ نفر) پاسخ دهندگان نیز در مسکن استیجاری زندگی می‌کردند که حداکثر تعداد افراد خانوار با کد (۴-۳ نفر) ۴۴/۲ درصد و با تعداد ۵۳ نفر بیشترین درصد را دارا می‌باشند.

جدول ۲: ویژگی عمومی پاسخ دهندگان

درصد	تعداد پاسخ دهنده	بیشترین پاسخگو	مشخصات پاسخ دهنده
۵۹/۲	۷۱	۲۱-۳۰	سن
۵۵/۸	۶۷	دیپلم و بالاتر	تحصیلات
۸۱/۷	۹۸	مرد	جنسیت
۶۷/۵	۸۱	متاهل	تاهل
۶۰	۷۲	آزاد	شغل
۶۴/۲	۷۷	ملکی	مسکن
۴۴/۲	۵۳	۳ تا ۴ نفر	تعداد افراد خانوار

منبع: یافته‌های تحقیق: ۱۳۹۲

ب- یافته‌های استنباطی

به منظور پاسخگویی به سوال تحقیق درباره میزان و سطح برخورداری جامعه نمونه در هر یک از ابعاد سرمایه اجتماعی از تحلیل میانگین عددی استفاده شده است. همانطوری که جدول (۳) نشان می‌دهد براساس آزمون فریدمن بین میانگین ابعاد سرمایه اجتماعی خانوارهای نمونه در سطح آلفا ۰/۰۰۱ تفاوت معناداری وجود دارد. در این بین بیشترین میانگین رتبه‌ای به ترتیب به شبکه‌های محلی و انسجام اجتماعی و کمترین آن نیز به مشارکت اجتماعی اختصاص دارد. بنابراین می‌توان اذعان نمود که مشارکت شهروندان در امور عمومی و مدیریت شهری بنا به دلایلی از قبیل دولتی بودن مدیریت شهری و آرایه خدمات، ضعف نهادهای محلی و نظایر آن پائین می‌باشد.

جدول ۳: معناداری تفاوت میانگین رتبه‌ای ظرفیتهای خانوارهای نمونه بر اساس آماره آزمون فریدمن

مولفه‌ها	تعداد	میانگین عددی	میانگین رتبه‌ای فریدمن
اعتماد اجتماعی	۱۶۱	۳/۰۹۱۰	۱/۹۸
مشارکت اجتماعی	۱۶۱	۲/۸۱۹۴	۱/۶۶
انسجام اجتماعی	۱۶۱	۳/۴۹۲۳	۳/۱۰
شبکه‌های محلی	۱۶۱	۳/۳۷۲۰	۳/۲۶
کای دو	۱۸۶/۹۲۱		
درجه آزادی	۳		
سطح معناداری	۰/۰۰۰		

منبع: یافته‌های تحقیق: ۱۳۹۲

علاوه بر این، همانطور که جدول شماره (۴) نشان می‌دهد تحلیل میانگین عددی حاصل از رابطه شاخص‌های سرمایه اجتماعی در بین نمونه‌های تحقیق بر اساس آزمون t تک نمونه‌ای مبین نزدیک بودن مقادیر ابعاد آن به حد متوسط که به‌عنوان مطلوبیت عددی مورد آزمون نیز در نظر گرفته شده است، می‌باشد. به‌طوری که، با احتساب دامنه طیفی شاخص‌های موجود که بین ۱ تا ۵ بر اساس طیف لیکرت در نوسان هست، این میزان برای ابعاد اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی و شبکه‌های محلی بالاتر از حد متوسط (۳) و برای بعد مشارکت اجتماعی نیز کمتر از (۳) ارزیابی می‌شود. بدین ترتیب در بین ابعاد چهارگانه سرمایه اجتماعی مورد نظر تحقیق به جز بعد اعتماد اجتماعی در بقیه موارد در سطح ۹۵٪ تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول ۴: آزمون t بین ابعاد سرمایه اجتماعی

مطلوبیت عددی شاخصهای مورد آزمون=۳					
ابعاد سرمایه اجتماعی	میانگین	آماره آزمون t	سطح معناداری	تفاوت از حد مطلوب	
				پایین تر	بالتر
اعتماد اجتماعی	۳/۰۹۱۰	۱/۶۲۹	۱/۰۵	-۰/۱۹۳	۱/۲۰۱۳
مشارکت در امور	۲/۸۱۹۴	-۳/۵۲۲	۰/۰۱	-۲/۸۱۹	-۰/۷۹۴
انسجام اجتماعی	۳/۴۹۲۳	۸/۱۷۵	۰/۰۰	۳/۷۳۴	۱/۶۱۱۳
شبکه‌های محلی	۳/۳۷۲۰	۶/۱۰۵	۰/۰۰	۳/۷۲۰	۱/۴۹۲۳

منبع: یافته‌های تحقیق: ۱۳۹۲

تحلیل ناپارامتری همبستگی میان مولفه‌های تشکیل دهنده سرمایه اجتماعی در جدول شماره (۵) ارائه شده است. نتایج حاصله از این تحلیل نشان‌دهنده وجود رابطه مستقیم بین کلیه ابعاد می‌باشد. به‌عبارت دیگر، می‌توان اذعان نمود که با توجه به معناداری همبستگی بین

ابعاد چهارگانه در سطح ۰/۰۰۱ درصد، افزایش مقادیر هر یک از مولفه‌ها، منجر به افزایش قابل توجه مقادیر در سایر ابعاد خواهد شد.

جدول ۵: ماتریس همبستگی ظرفیتهای موجود در سطح خانوارهای نمونه (اسپیرمن)

شبکه‌های محلی	انسجام اجتماعی	مشارکت اجتماعی	اعتماد اجتماعی	ابعاد ظرفیتهای	
				ضریب همبستگی	سطح معناداری
(**)۰/۹۷۰	(**)۰/۴۴۴	(**)۰/۴۶۸	۱/۰۰۰	ضریب همبستگی	اعتماد اجتماعی
				سطح معناداری	
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	.	ضریب همبستگی	مشارکت اجتماعی
				سطح معناداری	
(**)۰/۴۶۸	(**)۰/۶۷۵	۱/۰۰۰	(**)۰/۴۶۸	ضریب همبستگی	انسجام اجتماعی
				سطح معناداری	
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	.	۰/۰۰۰	ضریب همبستگی	شبکه‌های محلی
				سطح معناداری	
(**)۰/۴۴۴	۱/۰۰۰	(**)۰/۶۷۵	(**)۰/۴۴۴	ضریب همبستگی	تعداد
				سطح معناداری	
۰/۰۰۰	.	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	ضریب همبستگی	۱۶۳
				سطح معناداری	
۱/۰۰۰	(*)۰/۴۴۴	(**)۰/۴۶۸	(**)۰/۹۷۰	ضریب همبستگی	۰/۰۰۰
				سطح معناداری	
.	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	ضریب همبستگی	۰/۰۰۰
				سطح معناداری	

منبع: یافته‌های تحقیق: ۱۳۹۲

در دهه‌های اخیر محققین توسعه و برنامه‌ریزی به مدل‌های چند معیاره برای تصمیم‌گیری روی آوردند (طاهرخانی، ۱۳۸۶). تصمیم‌گیری چند معیاره به‌طور گسترده در رتبه‌بندی یا انتخاب یک یا چند گزینه از بین مجموعه‌ای از گزینه‌های موجود با رعایت معیارهای متعدد که معمولاً با هم مغایر هستند، بکار می‌رود و با توجه به اهمیت این تحلیل‌ها، روش‌های زیادی برای حل مسائل چند معیاره توسعه یافته‌اند (Hwang and Yoon, 1981; Olson, 1996). در این راستا تکنیک ویکور به عنوان یک روش تصمیم‌گیری چند شاخصه، روشی ساده ولی کارآمد در اولویت‌بندی قلمداد می‌شود که توسط آپریکوویچ و زنگ بر مبنای روش ال پی متریک^۱ توسعه یافته است (Wei, Lin, 2008). بنابراین، برای بررسی میزان تفاوت سرمایه اجتماعی در هر یک از مناطق چهارگانه شهر زنجان و رتبه‌بندی آنها از تکنیک ویکور استفاده شده است.

سطح بندی مناطق شهری زنجان با استفاده از ویکور

تکنیک ویکور به عنوان یکی از روشهای تصمیم‌گیری چند شاخصه توافقی است که بر مبنای روش ال پی متریک توسعه یافته است. لذا با توجه به اهمیت موضوع، سعی شده است تا مراحل کاربرد این تکنیک به اختصار مورد بررسی قرار گیرد.

^۱ LP-metric

$$L_{pi} = \left\{ \sum_{j=1}^n [w_i (f_j^* - f_{ij}) / (f_j^* - f_j^-)]^p \right\}^{1/p}$$

$1 \leq p \leq +\infty; i = 1, 2, \dots, I.$

این روش می‌تواند یک مقدار بیشینه مطلوبیت گروهی برای اکثریت و یک کمینه تأثیر انفرادی برای مخالفت را فراهم نماید. مراحل این روش شامل گام‌های ذیل است (Wei, Lin:2008):

الف- ماتریس اولیه: به منظور استفاده از تکنیک ویکور برای سنجش تفاوت مناطق چهارگانه شهر زنجان از نظر میزان برخورداری از ابعاد چهارگانه سرمایه اجتماعی، ابتدا از داده‌های پرسشنامه‌ای میانگین گرفته شده و در ماتریس اولیه ارایه شده است. جدول شماره ۶ نشانگر شاخص‌های بکار رفته و تعداد آن‌ها در زنجان می‌باشد.

جدول ۶- ماتریس مستخرج از شاخص‌های بکار رفته در پرسشنامه

مناطق شهری زنجان	نهادهای و شبکه‌های محلی	انسجام اجتماعی	همکاری و مشارکت اجتماعی	اعتماد اجتماعی
منطقه ۳	۳/۱۸	۳/۰۶	۲/۶۱	۲/۹۲
منطقه ۴	۳/۰۶	۳/۲۹	۲/۶۳	۲/۸۱
منطقه ۲	۳/۲۶	۳/۶۴	۲/۸۳	۲/۹۹
منطقه ۱	۳/۸۹	۳/۸۹	۳/۱۴	۳/۵۷
وزن	۰/۲۴۰	۰/۲۵۸	۰/۲۶۴	۰/۲۳۸

منبع: یافته‌های تحقیق: ۱۳۹۲

ب- محاسبه مقادیر نرمال شده: فرض می‌کنیم m گزینه و n معیار داریم. گزینه‌های مختلف i به عنوان x_i مشخص شده‌اند. برای گزینه x_j رتبه جنبه زام به عنوان x_{ij} مشخص شده است و برای سایر گزینه‌ها نیز همین‌طور x_{ij} ارزش و مقدار معیار زام است. برای فرایند نرمال‌سازی مقادیر، جایی که x_{ij} ارزش اصلی گزینه زام و بعد زام است:

$$f_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{j=1}^n x_{ij}^2}}, i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n$$

ج- تعیین بهترین و بدترین مقدار: بهترین و بدترین مقدار را در هر معیار شناسایی می‌کنیم و به ترتیب f_j^* و f_j^- را محاسبه می‌کنیم.

$$f_j^* = \text{Max } f_{ij}, i = 1, 2, \dots, m$$

$$f_j^- = \text{Min } f_{ij}, j = 1, 2, \dots, n$$

جایی که f_j^* بهترین راه حل ایده آل مثبت برای معیار f_j و f_j^- بدترین راه حل ایده آل منفی برای معیار f_j است.

اگر تمامی f_j^* را به هم پیوند بزنیم یک ترکیب بهینه خواهیم داشت که بیشترین امتیاز را خواهد داد که در مورد f_j^- نیز همین‌طور است.

ر- تعیین وزن معیارها: مهمترین مسئله در رابطه با کاربرد تکنیک‌های چند منظوره برای سطح‌بندی گزینه‌های موجود، توجه به ترجیح موضوعی است که معمولاً بوسیله تصمیم‌گیری‌های مبتنی بر تجربیات شخصی، دانش و درک مسئله از طریق تکنیک استنباط ترجیحی مانند فرآیند تحلیل سلسله مراتبی (AHP) تعیین می‌شود (Saaty, 1995) که تحت عنوان وزن‌دهی معیارها از آن یاد می‌شود. در این مطالعه، وزن‌دهی به معیارها با استفاده از نظرات افراد صاحب‌نظر از قبیل اعضای هیات علمی با استفاده از تکنیک AHP صورت گرفته است.

جدول ۷- ضریب وزن شاخص‌ها

اعتماد اجتماعی	همکاری و مشارکت اجتماعی	انسجام اجتماعی	نهادهای و شبکه‌های محلی	وزن
۰/۲۳۸	۰/۲۶۴	۰/۲۵۸	۰/۲۴۰	

منبع: یافته‌های تحقیق: ۱۳۹۲

ز- محاسبه فاصله گزینه‌ها از راه حل ایده آل
این مرحله محاسبه فاصله هر گزینه از راه حل ایده آل و سپس حاصل جمع آن‌ها برای ارزش نهایی بر اساس روابط ذیل است:

$$S_i = \sum_{j=1}^n w_j (f_j^* - f_{ij}) / (f_j^* - f_j^-)$$

$$R_i = \text{Max} [w_j (f_j^* - f_{ij}) / (f_j^* - f_j^-)]$$

جایی که S_i بیانگر نسبت فاصله گزینه نام از راه حل ایده آل مثبت (بهترین ترکیب) و R_i بیانگر نسبت فاصله گزینه نام از راه حل ایده آل منفی (بدترین ترکیب) می‌باشد. برترین رتبه بر اساس ارزش S_i و بدترین رتبه بر اساس ارزش R_i بدست می‌آید. به عبارت دیگر S_i و R_i به ترتیب همان L_{0i} و L_{1i} در روش الپی متریک هستند.

د: محاسبه عملی با استفاده از تکنیک ویکور Q_i

این مقدار برای هر یک از آنها به صورت زیر تعریف می‌شود:

$$Q_i = v \left[\frac{S_i - S^*}{S^- - S^*} \right] + (1 - v) \left[\frac{R_i - R^*}{R^- - R^*} \right]$$

در جایی که: $S^+ = \text{Max}_i S_i$, $S^- = \text{Min}_i S_i$, $R^+ = \text{Max}_i R_i$ و $R^- = \text{Min}_i R_i$ و v وزن استراتژی اکثریت موافق معیار یا حداکثر مطلوبیت گروهی است.

بیانگر نسبت فاصله از راه حل ایده آل منفی گزینه λ م و به عبارت دیگر موافقت اکثریت برای نسبت λ م است.

بیانگر نسبت فاصله از راه حل ایده آل گزینه λ م و به معنی مخالفت با نسبت گزینه λ م است. بنابراین هنگامی که مقدار v بزرگتر از $0/5$ باشد شاخص Q_i منجر به اکثریت موافق می‌شود. و هنگامی که مقدار آن کمتر از $0/5$ می‌شود شاخص Q_i بیانگر نگرش منفی اکثریت است. به طور کلی وقتی مقدار v برابر $0/5$ است بیانگر نگرش توافقی متخصصان ارزیابی است.

ذ- رتبه بندی گزینه‌ها بر اساس مقادیر Q_i

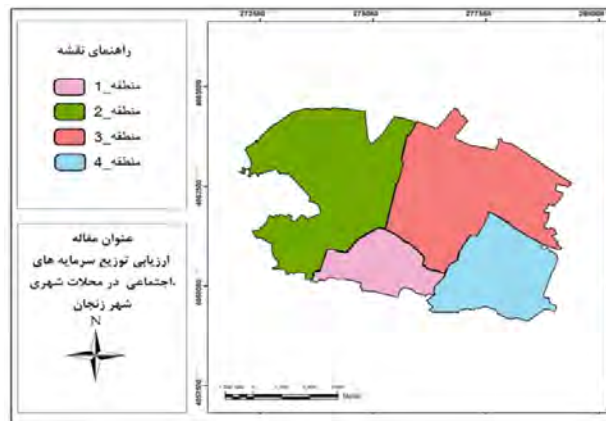
در این مرحله بر اساس مقادیر Q_i محاسبه شده در گام قبل، گزینه‌ها را رتبه‌بندی کرده و تصمیم‌گیری می‌نماییم.

جدول ۸- رتبه‌های نهایی

رتبه	Q_i	مناطق
۱	۰	منطقه ۱
۲	۰/۶۷	منطقه ۲
۴	۱	منطقه ۳
۳	۰/۹۵	منطقه ۴

منبع: یافته‌های تحقیق: ۱۳۹۲

همان‌طوری که در شکل (۱) مشاهده می‌شود، تحلیل فضایی توزیع سرمایه اجتماعی (اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت در امور و عضویت در شبکه‌های محلی) نشان‌دهنده تفاوت معنادار زیادی است. به‌طوری که منطقه یک بدلیل قدمت سکونت خانواده‌ها و افراد و نیز فعالیت طولانی مدت‌تر آنها در منطقه و ... دارای بالاترین رتبه و منطقه سه بدلیل دارا بودن مهاجران زیاد و ... دارای پایین‌ترین رتبه به لحاظ برخورداری از میزان سرمایه اجتماعی در بین محلات شهری زنجان می‌باشند.

شکل ۱: نقشه توزیع سرمایه اجتماعی در بین نواحی چهارگانه شهر زنجان

نتیجه‌گیری

امروزه سرمایه‌ی اجتماعی نقش بسیار مهم‌تری از سرمایه‌های فیزیکی و انسانی در سازمان‌ها و جوامع ایفا می‌کند و شبکه‌های روابط جمعی و گروهی، انسجام میان افراد، و بین افراد و سازمانها را برای افزایش اثر بخشی فعالیت‌های توسعه‌ای را در بر می‌گیرد. به عبارت دیگر، سرمایه‌ی اجتماعی را می‌توان منبعی برای تسهیل روابط در جهت رسیدن به منافع مشترک میان افراد دانست که پیامدهای متفاوتی بر روی فرد و جامعه می‌تواند داشته باشد. منابع آن را می‌توان شامل شبکه‌ها، هنجارها، اعتماد، آگاهی و... دانست. بنابراین، سرمایه اجتماعی "توانایی تشکیل و حفظ روابط به منظور تسهیل دستیابی به اهداف" از طریق توسعه ارتباطات و همکاری به عنوان نقطه مرکزی سرمایه‌گذاری در توسعه محلی می‌باشد.

بر این اساس، با توجه به روش کتابخانه‌ای و میدانی و مصاحبه در منطقه مورد مطالعه، یافته‌های به دست آمده از پژوهش نشان می‌دهد که بر اساس آزمون فریدمن بین میانگین ابعاد سرمایه اجتماعی خانوارهای نمونه در سطح آلفا ۰/۰۰۱ تفاوت معناداری وجود دارد. در این بین بیشترین میانگین رتبه‌ای به ترتیب به شبکه‌های محلی و انسجام اجتماعی و کمترین آن نیز به مشارکت اجتماعی اختصاص دارد. بنابراین می‌توان اذعان نمود که مشارکت شهروندان در امور عمومی و مدیریت شهری بنا به دلایلی از قبیل دولتی بودن مدیریت شهری و ارایه خدمات، ضعف نهادهای محلی و نظایر آن پائین می‌باشد. و از طرف دیگر، تحلیل میانگین عددی حاصل از رابطه شاخص‌های سرمایه اجتماعی در بین نمونه‌های تحقیق بر اساس آزمون t تک نمونه‌ای مبین نزدیک بودن مقادیر ابعاد آن به حد متوسط که به عنوان مطلوبیت عددی مورد آزمون نیز در نظر گرفته شده است، می‌باشد. به طوری که، با احتساب دامنه طیفی شاخص‌های موجود که بین ۱ تا ۵ بر اساس طیف لیکرت در نوسان هست، این

میزان برای ابعاد اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی و شبکه‌های محلی بالاتر از حد متوسط (۳) و برای بعد مشارکت اجتماعی نیز کمتر از (۳) ارزیابی می‌شود. بدین ترتیب در بین ابعاد چهارگانه سرمایه اجتماعی مورد نظر تحقیق به جز بعد اعتماد اجتماعی در بقیه موارد در سطح ۹۵٪ تفاوت معناداری وجود دارد.

نتایج حاصل از ماتریس همبستگی نشان‌دهنده وجود رابطه مستقیم بین کلیه ابعاد می‌باشد. به‌طور که می‌توان اذعان نمود که با توجه به معناداری همبستگی بین ابعاد چهارگانه در سطح ۰/۰۰۱ درصد، افزایش مقادیر هر یک از مولفه‌ها، منجر به افزایش قابل توجه مقادیر در سایر ابعاد خواهد شد و در نهایت برای اولویت‌بندی منطقه شهری با استفاده از مدل ویکور نشان می‌دهد که منطقه یک بدلیل قدمت سکونت خانواده‌ها و افراد و نیز فعالیت طولانی مدت‌تر آنها در منطقه و ... دارای بالاترین رتبه و منطقه سه بدلیل دارا بودن مهاجران زیاد و ... دارای پایین‌ترین رتبه به لحاظ برخورداری از میزان سرمایه اجتماعی در بین محلات شهری زنجان می‌باشند.

منابع

۱. پورمحمدی، محمد رضا، حسین زاده دلیر، کریم، پیری، عیسی. (۱۳۹۰)، تحلیلی بر دگرگونی کیفی سرمایه اجتماعی در نظام شهری استان آذربایجان شرقی، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سال اول، شماره سوم، صص ۱۹-۱.
۲. توکلی، مرتضی. تاجبخش، کاظم (۱۳۸۷)، بررسی و تحلیل میزان سرمایه‌ی اجتماعی در مناطق شهری و روستایی مرزی سیستان، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۱، شماره ۲، صص ۱۴۳-۱۶۲.
۳. توکلی، مرتضی. دهقانی، کاظم. زارعی، رضا (۱۳۹۰)، تحلیلی بر میزان سرمایه‌ی اجتماعی در مناطق روستایی شهرستان ممسنی در بخش دشمن‌زیاری، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال اول، شماره ۴، صص ۵۱-۴۱.
۴. خمر، غلامرضا. اسماعیل‌زاده کواکبی، علی. براتپور، علی. (۱۳۹۰)، ارزیابی توزیع فضایی سرمایه اجتماعی در سطح مناطق شهری با استفاده از تکنیک TOPSIS و GIS در نواحی شهر قوچان، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سال اول، شماره ۴، صص ۹۵-۱۱۲.
۵. ساروخانی، باقر (۱۳۸۷) سرمایه اجتماعی: ابعاد، و شاخص‌ها و دیدگاه‌ها، فصلنامه روستا و توسعه، شماره ۳۲، صص ۵۱-۴۱.
۶. سلمانی، محمد؛ تقی پورفرید، رمضان‌زاده لسبویی، مهدی؛ جلیلی، پروانه، زهرا. (۱۳۸۷) بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی (مشارکت مدنی، تعامل اجتماعی و اعتماد) در توسعه روستایی (مطالعه موردی: روستاهای باغستان و برون- شهرستان فردوس)، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۱۲، صص ۴۵-۲۳.
۷. صیدایی، صید. اسکندر. احمدی شاپورآبادی، محمد علی؛ و معین‌آبادی، حسین. (۱۳۸۸) دیباچه- ای بر سرمایه اجتماعی و رابطه آن با مؤلفه‌های توسعه اجتماعی در ایران، مجله راهبرد یاس، شماره ۱۹، صص ۲۲۵-۱۸۸.
۸. فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹) پایان نظم، سرمایه اجتماعی و حفظ آن، ترجمه غلام عباس توسلی، انتشارات جامعه ایرانیان، تهران.
۹. محسنی تبریزی علیرضا و آقامحسنی، مریم (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی نقش سرمایه اجتماعی در توسعه شهری؛ مورد پژوهی: شهر محلات»، مدیریت شهری، شماره ۲۶، زمستان ۱۳۸۹، صص ۱۴۷-۱۶۲.
۱۰. موسوی، میر نجف، قنبری، حکیمه و اسماعیل‌زاده، خالد (۱۳۹۱)، تحلیل فضایی رابطه بین سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری. مطالعه موردی استان آذربایجان غربی. جغرافیا و توسعه، سال دهم، شماره ۲۷، تابستان ۱۳۹۱.
11. APO, (2006) Potential of Social Capital for Community Development, Published by the Asian Productivity Organization, Edited by Yokoyama, S. and Sakurai, T., Tokyo, Japan, ISBN: 92-833-7050-3. URL: www.apo-tokyo.org
12. Arbab, E. (2011), Function of Social Capital in Sustainable Urban Development. Case: Zahedan City (Iran), Master Program in Sustainable Development, Uppsala University./Institutionen för geovetenskaper, May 2011. uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:453289/FULLTEXT01

13. Basile, E. and Cecchi, C. (2007) Building Social Capital in Rural Areas: Does Public Action Help?, Restructuring in Marginal Rural Areas (RESTRIM) –The International Centre for Development Studies, University of Aberdeen, GB.
14. Beumer, C (2010), Social Cohesion in a Sustainable Urban Neighbourhood, Sustainable Urban Neighbourhood, SUN Action 6, Theory Working Paper. www.SUN-Euregio.eu
15. COE. (2008). Towards an Active, Fair and Socially Cohesive Europe. Report of high level task force on social cohesion. Strasbourg: Council of Europe.
16. Coleman, J. S., (2002) Social capital in the creation of human capital. In: Calhoun, C. and Others: Contemporary Sociological Theory. Oxford: Blackwell. Pp. 110-125.
17. Forrest, R., & Kearns, A. (2001). Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood. Urban Studies, 38(12), 2125-2143.
18. Fukuyama, F., (2001) Social capital, civil society and development. Third World Quarterly, 7-20.
19. Giddens, A. (2009). Sociology (6th ed.). Cambridge: Polity Press.
20. Gootaert, c. (1998), social capital: the missing link?, social capital- initiative working paperno5, the world bank, Washington
21. Grootaert, c. (1998), Social Capital: The Missing Link? The World Bank, Social Development Family, Environmentally and Socially Sustainable Development Network, April 1998, pages.34. www.worldbank.org/ social development
22. Gülümser, A. A., Levent, T. B., Nijkamp, P and Poot, J. (2012) The role of local and newcomer entrepreneurs in rural development: A comparative meta-analytic study, Research Memorandum 2012-1, Faculty of Economics and Business Administration, Vrije Universiteit Amsterdam.
23. Häkli, J. and Minca, C. (2009) Editor, Social Capital and Urban Networks of Trust, ASHGATE Researches publication, University of Tampere, Finland. 310 pages.
24. Khanh, H. L. P. (2011) The Role of Social Capital to Access Rural Credit: A case study at Dinh Cu and Van Quat Dong village in coastal of Thua Thien Hue province. Vietnam, Department of Urban and Rural Development, Swedish University of Agricultural sciences, Master Thesis No 56.
25. Krishna, Anirudh and Norman Uphoff., (1999) Mapping and Measuring Social Capital: A conceptual and Empirical Study of Collective Action for Conserving and Developing Watersheds in Rajasthan, India. Social Capital Initiative Working Paper#13. Washington DC: The World Bank.
26. Ognibene, A. (2010), Social Capital in Power Networks: A Case Study of Affordable Housing Development in Winston-Salem, NC, Urban Studies Program, Senior Seminar Papers December 23, 2010. <http://repository.upenn.edu/seniorseminar/14/>
27. Osolen, R. and Lister, N. M. (2004), Social Capital, Urban Sprawl, and Smart Growth: A preliminary investigation into sustainable communities in Canada, August 2004. Community Research Connections, Discussion Paper Series, Number 3 www.crcresearch.org.
28. Padovani, L. and Guentner, S. (2007), Towards a new listening culture? The involvement of inhabitants in urban management. The URBACT Programme. urbact.eu/fileadmin/corporate/pdf/.../GTTT_Participation.pdf

29. Putnam, R. (1993), The Prosperous Community-Social Capital and Public Life, AmericanProspect,1993. pp: 13-36.
30. Rose, R. (1999), Getting Things Done in an Antimodern Society: Social Capital Networks in Russia, InDasgupta&Serageldin,1999,pp:71-147.
31. Rydin, Yvonne, Holman, Nancy. (2004). Re-evaluating the contribution of social capital in achieving sustainable development. Local Environment, 9, 2, 117-133.
32. Spellerberg, A. (2001) Framework for the measurement of social capital in New Zealand. Statistics New Zealand, Wellington. Statistics New Zealand, Wellington
33. Stone, W., (2001) Measuring social capital. Australian Institute of Family Studies, Research Paper 24.
34. Thamizoli, P. and Prabhakar, I., (2006) Chapter 9: "SOCIAL Development, Edited by Yokoyama, S. and Sakurai, T.
35. Tirmizi.(2005) ,The contribution of levels of social capital to community development, Iowa State University,2005, 112 pages: 3184657.
36. UMP (2004), Lessons from Urban Management Programme City Consultations, No, 27, United Nations Centre for Human Settlements (Habitat), Urban Management Programme by UNCHS, Nairobi, Kenya.
37. Uphoff, N. (2000) "Understanding social capital: Learning from the analysis and experience of participation", in P. Dasgupta and I. Serageldin (eds) Social capital: A multifaceted perspective, World Bank, Washington, D.C.
38. Vanneman, R., Desai, S. & Noon, J., (2006) Social Capital in India: Networks, Organizations, and Confidence. the Annual Meeting of the American Sociological Association. Montreal.
39. Wilson, P. A. (1997), Building Social Capital: A Learning Agenda for the Twenty-First Century, Urban Studies, Vol. 34, Nos 5-6, 745-760.